

KARALIŠKŪJŲ PALAIKŲ ATRADIMAS VILNIAUS ARKIKATEDROJE 1931 M.: ATVAIZDŲ KOLEKCIJA¹

Karalių kriptos paslapties atskleidimas glaudžiai siejasi su Vilniaus arkikatedros restauravimo istorija, Lietuvos ir Lenkijos didikų palaikų kultu, Vytauto Didžiojo kapo paieškomis ir kitais istoriniais bei kultūrologiniais diskursais. Vienas iš aspektų, kuriuos taip pat verta atidžiau patyrinėti, yra tuo metu sukurta karališkųjų palaikų atvaizdų kolekcija.

Karališkųjų palaikų atradimo įvykiai buvo nuolat aprašomi to meto Vilniaus spaudoje, taip pat pagrindinėje Lenkijos ir Lietuvos periodikoje. Ši istorija užfiksuota amžininkų dienoraščiuose, prisiminimuose². Atradimo ir tyrimų eiga aprašyta 1932 m. Vilniaus bazilikos gelbėjimo komiteto pastangomis išleistoje knygelėje *Bazylika Wileńska*.³ Vis dėlto istoriškai įvykis pradėtas analizuoti tik septintajame dešimtmetyje, nusprendus arkikatedrą remontuoti⁴.

Iki tol Karalių kriptos nesėkmingai ieškota ne kartą, o turbūt dar daugiau – rašyta. Antai XIX a. apie čia esančius palaidojimus rašė Mykolas Homolickis (Michał Homolicki)⁵ (1838), jo tyrinėjimais rėmėsi Adomas Kirkoras savo veikale *Bazylika litewska* (1886)⁶, vėliau tai minima ir kituose Vilniaus paminklams skirtuose leidiniuose, pasirodžiusiuose pačioje XX a. pr.⁷. Manyta,

¹ Straipsnis pirmą kartą buvo publikuotas leidinyje: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2012, t. 65–66; *Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, reliktai*, sudarytojos Jolita Liškevičienė ir Gabija Surdokaitė, p. 321–354.

² Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986; Kazimierz Wilkus, „Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej“, in: ser. *Studia do Dziejów Wawelu*, t. 5, Kraków: Zamek królewski na Wawelu, 1991; Idem, „Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej“, in: *Wilno-Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, 1992; Ferdynand Ruszczyk, *Dziennik*, t. 2: *W Wilnie*, Warszawa: Drukarnia Kolejowa, 1996; Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, *Iš atminties ekrano: rašyta ir pasakota*, Vilnius: Versus Aureus, 2010.

³ *Bazylika Wileńska*, Wilno: Komitet Ratowania Bazyliki Wileńskiej, 1932.

⁴ Istorikas Adolfas Raulinaitis sistemingai rinko archyvinę medžiagą apie tarpukariu Vilniaus arkikatedroje atliktus architektūrinius tyrimus bei pateikė išsamias ataskaitas. Vėliau pasirodė istoriko Napoleono Kitkausko publikacijos, kuriose buvo pristatyti ir 1931 m. įvykiai. Zbigniewo Święcho trilogijos *Klątvy, mikroby i uczeni* antrajame tome *Wileńska klątwa Jagiellończyka* bene išsamiausiai aprašytas karališkųjų kapų atradimas – pateikta intriguojanti karalių kapų prakeikimo hipotezė, paremta autoriaus samprotavimais, bendromis istorijos žiniomis, bei gana gausiai cituojamomis periodinės spaudos ištraukomis. Šis mokslo populiarinimo leidinys sulaukė plataus tiek visuomenės, tiek specialistų susidomėjimo, tačiau 1931–1933 m. sukurti atvaizdai nei šioje, nei kitose minėtose publikacijose išsamiau nebuvo aptariami. Pavieniai karališkuosius palaikus vaizduojantys meno kūriniai buvo pristatomi personaliniuose dailininkų darbų kataloguose ir tapo plačiau žinomi kaip jų estetinės raiškos dalis, ypač F. Ruščico ir Liudomiro Slendzinskio sukurti darbai, dokumentinės Jano Bulhako nuotraukos.

⁵ Michał Homolicki, „Katedra Wileńska“, in: *Wizerunki i Rozzrąsania Naukowe*, Wilno, 1838, t. 1, p. 1–75.

⁶ Adam Kirkor, *Bazylika litewska*, Kraków, 1886; Idem, *Kapai didikų kunigaikščių ir karalių Vilniuje*, vertimas iš lenkų k. P. Vileišio, Tilžė, 1898.

⁷ Władysław Zahorski, *Katedra Wileńska*, Wilno, 1904; Kurczewski Jan, *Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju / na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, opracował X. J. Kurczewski, Wilno, 1908–1916, 3 d.

kad 1636 m. pastačius Šv. Kazimiero koplyčią ir į ją iš Valavičių koplyčios (buv. Karalių) iškilmingai perkėlus šventojo relikvijas, turėjo būti pernešti ir jo brolio bei dviejų Žygimanto Augusto žmonių palaikai, o vėliau palaidoti ir Šv. Kazimiero koplyčios fundatoriaus karaliaus Vladislovo IV širdis ir vidaus organai⁸. Tačiau tikslesnių duomenų, kur tai turėjo būti, iki pat 1931 m. rudens neturėta.

Intensyvesnės kilmingųjų palaidojimų paieškos prasidėjo 1930 m. minint Vytauto Didžiojo 500 m. mirties metines. Ta proga Vilniaus magistratas sudarė laikinąjį komitetą, kuris turėjo pasirūpinti Vytauto palaikų pagerbimu, o arkikatedros požemiuose imta ieškota jo palaidojimo vietos. Tada buvo įvertinta ir kritinė pastato būklė: rasta plyšių ir sutrūkinėjimų vandens nutekėjimo kanalų skliautuose bei pamatuose, plyšių vakarinėje sienoje ir frontone⁹. Fundamento įtrūkimai buvo laikinai užtaisyti, tačiau dėl lėšų trūkumo rimtesni remonto darbai nebuvo pradėti, o paieškos nutrauktos.

Įvykius paspartino 1931 m. pavasarinis potvynis. Kaip laikraštyje „Mūsų Vilnius“ rašyta potvynis prasidėjo balandžio 26 d. kai „atšilus orui ir pradėjus tirpti sniegui, patvino upės, kuriose vanduo kas valanda kilo. Pagaliau Neris Vilniuje išėjo iš krantų užliedama žemesnes gatves paupyje. Iš pradžių buvo manoma, kad tuo baigsis. Tačiau vanduo upėje kilo kas kart užliedamas vis didesnius plotus ir apsemdamas visą eilę namų“¹⁰.

Potvynis palietė ne tik Vilnių, bet ir kone visą Vilniaus vaivadiją. Nuo stichijos nukentėjo Švenčionių, Vilniaus–Trakų, Ašmenos, Molodečno, Vileikos, Pastovių, Breslaujos, Dysnos apskritys. Evakuoti žmonės, sugriuvę ar apgadinti namai, sunaikinti pasėliai – potvynis atnešė daugybę nuostolių, kurių iš karto nebuvo įmanoma likviduoti. Įsteigtas gelbėjimo nuo potvynio komitetas nuolat spaudoje ragino aukoti nukentėjusiems tiek pinigus, tiek maistą ir drabužius, tačiau renkamų aukų nuolat trūko. Antai Vilniaus krašte nuostoliai siekė net 550 000 zlotų sumą¹¹. Vilniuje Neries upei apsėmus arkikatedrą, vieno išpūdingiausių miesto architektūrinių paminklų būklė taip pat tapo grėsminga. Ypač nukentėjo jos vakarinė dalis: suaižėjo ir sutrūkinėjo Valavičių koplyčia, dėl nusėdusių pamatų smarkiai apiro portikas, visame pastate atsidarė plyšių ir įtrūkimų, įdubo Šv. Kazimiero koplyčios grindys.

1931 liepos 17 d. Vilniaus vaivados Zigmunto Bečkovičiaus (Zygmunto Beczkowicz) ir Vilniaus arkivyskupo Romualdo Jalbżykovskio (Romuald Jałbrzykowski) iniciatyva buvo įkurtas

⁸ Stanisław Lorenz, „Groby Królewskie w Wilnie“, in: *Kurier Wilenski*, 1933, Nr. 231.

⁹ *Raulinaičio Adolfo fondas*, f. 322, b. 719, l. 9, in: LMAVB RS; *Bazylika Wileńska*, Wilno: Wydaw. Komitetu Ratowania Bazyliki Wileńskiej, 1933, p. 37.

¹⁰ *Mūsų Vilnius*, 1931, balandžio 31 d.

¹¹ LCVA, f. 363, ap.1, b. 2.

Vilniaus bazilikos gelbėjimo komitetas¹² (toliau – Komitetas). Išrinktas Garbės prezidiumas ir Vykdomasis komitetas, įsteigtos šešios komisijos: Meninė-istorinė, Techninė, Spaudos, Finansų, Propagandos ir Revizijos¹³. Pirmos dvi komisijos (Meninė-istorinė ir Techninė) kartu su Vykdomoju komitetu tapo viso Komiteto darbo pagrindu. Techninei komisijai vadovauti buvo paskirtas architektas profesorius Julius Klosas (Juliusz Kłos), o Meninei-istorinei – profesorius Ferdinandas Ruščicas (Ferdynand Ruszczyk). Restauratorius dr. Stanislovas Lorencas (Stanisław Lorentz) aktyviai dalyvavo tiek Vykdomojo komiteto, tiek šių dviejų komisijų veikloje.

Rugpjūčio pradžioje pradėti sistemingi pastato geologiniai ir architektūriniai tyrimai, jais remiantis pradėti tvirtinti šventovės pamatai ir sienos, buvo kalami gelžbetonio poliai, klojamos geležinės sijos. Atliekant arkikatedros sutvirtinimo darbus, buvo valomi ir rūšiai bei kriptos – viltasi atrasti karališkus palaidojimus ir Vytauto Didžiojo kapą. Deja, menkai domėtasi tuo metu rastais neidentifikuotais kapais, taip vadintais „bevardžiais kaulais“, kurių istorinės vertės tuo metu nesugebėta įžvelgti.

Remontuojant Šv. Kazimiero koplyčios įgriuvusias grindis buvo atrasta požeminė kripta, kuri klaidingai identifikuota kaip karališkųjų palaikų palaidojimo vieta (XIX a. versija). Apie atradimą rugpjūčio 14 d. paskelbė *Kurier Warszawski*, tačiau pasklidęs gandas vėliau Komisijos buvo paneigtas. Paaiškėjo, kad rasti kaulai pasak vietos korespondentų neturi jokios „istorinės vertės“, o atverta požeminė erdvė, atlikus pirminę apžiūrą, jokių vilčių neteikė. Įsitikinta, kad ketinimai XVII a. čia įrengti karalių kriptą nebuvo įgyvendinti. Pasak korespondento Sulimczyko, „sunku įsivaizduoti, kad tai galėjo tarnauti kaip paskutinis prieglobstis ne tik karališkosios šeimos nariams, bet ir paprastiems mirtingiesiems“¹⁴. Korespondentas, išreikšdamas tyrinėtojų ir miestiečių lūkesčius, retoriškai klausė „Kur yra karališkieji kapai?“. Tęsiant tyrimus, rugpjūčio 26 d. Šv. Kazimiero koplyčioje po altoriaus mensa buvo rasta urna su Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos širdimi ir vidaus organais, čia palaidotais 1648 m. Vilniuje rastos urnos buvo pažeistos keliose vietose, spėta, kad tai nutiko 1654–1667 m. karo su Rusija metu. Žinia apie radinį iš karto pasirodė laikraščiuose, o urnas apžiūrėjo ir detaliai aprašė ekspertai¹⁵.

Toliau tyrinėjant arkikatedros sienų pamatus ir atliekant sutvirtinimo darbus, buvo atidarytos dar XVIII a. pabaigoje, architekto Lauryno Gucevičiaus vykdytos rekonstrukcijos metu, užmūrytos kriptos. Restauratorius Lorencas rašė: „Po pagrindine nava atidaryta eilė pavienių kriptų,

¹² Vilniaus bazilikos gelbėjimo komiteto organizacinio posėdžio protokolas, in: LMAVB RS, f. 318, b. 22130, l. 1–2.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Sulimczyk, „W Bazylice Wilenskiej“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 193, p. 3.

¹⁵ LVIA, f. 1135, ap. 3, b. 39, l. 6–8.

nesusijusių tarpusavyje, slepiančių daugybę bevardžių kaulų. Ir profesorius Klosas, ir aš vylėmės, kad būtent po pagrindine nava aptiksime kriptą su karališkaisiais palaidojimais¹⁶.

1931 m. rugsėjo 18 d., penktadienį, arkikatedros požemiuose buvo aptiktas gotikinis mūras, kuris kaip vėliau paaiškėjo, ir slėpė Karalių kriptą. Techninės komisijos pirmininkas Klosas didelio susidomėjimo atrasta gotikine sienele neparodė, o ir dirbti savaitgalį buvo uždrausta. Tačiau skatinamas smalsumo ir asmeninių ambicijų, savarankiškai, t. y. neturėdamas Komiteto pritarimo, arkikatedros požemius ėmė toliau kasinėti Kloso padėjėjas architektas Jonas Pekša (Jan Peksza). Vytautas Landsbergis-Žemkalnis nurodo, kad Pekszos viena pagrindinių paskatų kasinėti Vilniaus arkikatedrą buvo troškimas atrasti Vytauto Didžiojo kapą¹⁷. Pekša rugsėjo 21 d. bazilikos požemiuose ir atrado karališkąją kriptą. Šis momentas, aprašytas įvairiuose šaltiniuose – periodikoje, atsiminimuose, yra nupasakotas šiek tiek skirtingai. Pats Pekša taip komentavo atradimą: „Kurijos buvo griežtai ir kategoriškai įsakyta jokių archeologinių ar istorinių tyrinėjimų nedaryti, o jei ką būčiau pastebėjęs, tuojau bematant apie tai pranešti. Gerai žinojau, kad pranešęs kurijai, prarasčiau savo atradimo džiaugsmą. Paslaptis buvo tokia intriguojanti, jog tas dienas buvau tarytum transe. Juk turėjau ryžtis savotiškai „šventvagystei“ – išlupti keletą plytų ir pažvelgti į paslaptinę gretimą kriptą“¹⁸. Tarpukario lenkų spauda ėmė šlovinti Pekšą, kurio dėka, o tiksliau „įgudusios architekto žvilgsnio, apie kurį sakoma: skaito plytas kaip knygą“, bei „intuicijos“ dėka buvo užbaigtos kriptos paieškos.¹⁹ Gerokai vėliau, t. y. dešimto dešimtmečio pabaigoje, Zbigniewo Świącho paskatintas ir padedamas, savo atsiminimais apie kriptos atradimą pradėjo dalytis Jono Pekšos pagalbininkas inžinierius Kazimieras Vilkus (Kazimierz Wilkus), kurį netrukus imta pristatinėti kaip vieną pagrindinių atradimo dalyvių²⁰. Lorencas atradimą vertino dar kitaip. Jo teigimu, tai buvo daugybės planingų tyrinėjimų rezultatas, o kad Peksza savavališkai išėmė plytą iš mūro ir atsitiktinai rado karališkuosius kapus buvo tik „netoleruotinas nelojalumas“ komandos atžvilgiu²¹.

Pekša kriptą atrado rugsėjo 21 d., pirmadienį, 8.45 val. ryte ir, kaip pats teigė, parodė ją Vilku²². Netrukus Jonas Pekša apie atradimą papasakojo Stanislovui Lorencui, kuris pranešė Vilniaus vaivadaui Zygmuntui Beškovičiui, o pastarasis telefonu informavo aukščiausius pareigūnus

¹⁶ Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, p. 98.

¹⁷ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, *op. cit.*, p. 330.

¹⁸ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, *op. cit.*, p. 326.

¹⁹ „Krypta Królewska w podziemiach Katedry“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 217; Sulimczyk, „Dawne pomniki krolewskie w Wilnie oraz ich projekty“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 225.

²⁰ Zbigniew Świąch, *op. cit.*, p. 128; Napaleonas Kitkauskas, *Vilniaus arkikatedros požemiai*, p. 33–34.

²¹ Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, p. 100.

²² Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, *op. cit.*, p. 326.

Varšuvoje. Be to, iš karto žinia buvo perduota profesoriui Klosui, vyskupui Kazimieras Michalkevičiui (Kazimierz Michalkiewicz) bei prelatui Adomui Savickiui (Adam Sawicki)²³.

Apie 13 val. arkikatedroje, kaip pats įvardijo, „instinkto vedamas“ apsilankė profesorius Ruščicas ir pastebėjo centrinėje navoje prieš presbiteriją grindyse iškastą angą, iš kurios pasirodė Pekša „ir į ausį pašnibždėjo, kad atrasti tie kapai, kurių taip sunkiai ieškota ir dėl kurių baimintasi, jog buvo išplėšti, o kaulai išbarstyti“²⁴. Ruščicas dienoraštyje aprašė pirmus savo įspūdžius iš kriptos:

Ateįjau į katedrą tuo momentu, kai į kriptą jau buvo įėję kn. Savickis, Klosas, Lorencas, Morelovskis ir Pekša. Įspūdis buvo šokiruojantis. Mažoje kriptoje, kur vietos yra tik trim karstams, grindinys buvo padengtas tarsi juodu sluoksniu. Iš jos kyšojo kaukolė su karūna, kaulai – tai karalius Aleksandras. Kaukolės linkis natūralus, kaip sapne. Šalia šviesesnė masė – tai iš dalies išlikęs Barboros Radvilaitės karstas. Prie vainiko metalinė lentelė. Toliau vėl tamsi, neaiški masė, bet ant mūrinės atbrailos [matosi] blizganti, plona, auksinė karūna, o po ja – auksinė grandinė ir lentelė.

Stovėjome ant siauro pakraštėlio, kuris liko tarp palaikų ir sienos. Turėjome kišeninius žibintuvėlius. Lorentzas iššifravo užrašus ant lentelių. Nebuvo nė menkiausios abejonės.

Stovėjome priešais autentiškus, ilgus amžius ieškotus karališkuosius palaikus.²⁵

14 val. kriptą aplankė pasaulietinės ir bažnytinės valdžios atstovai, universiteto rektorius²⁶. Janas Bulhakas visus susirinkusius nufotografavo prie įėjimo į kriptą. 17 val. buvo išplatintas pranešimas spaudai. Žinia apie atrastus karalių kapus pasklido po miestą ir sukėlė nemenką sąmyšį. 21 val. apie atradimą paskelbė Lenkijos radijas. Jau tą patį vakarą daugybė žmonių būriavosi prie katedros norėdami savo akimis pamatyti neįtikėtiną radinį, tačiau nebuvo įleisti – arkikatedra saugumo sumetimais buvo uždaryta, o įėjimus saugojo policija²⁷. Pirmiausia nutarta įrengti geležines duris, apsaugosiančias kriptą, o šventovės vidų iškilmingai dekoruoti. Kitą dieną (22 d.) lenkų spauda mirgėjo nuo pranešimų gausos. *Kurier Wileński*, *Słowo* antraštės skelbė: „Dvidešimt vienas patrankos šūvis sveikina karališkuosius palaikus“. Rugsėjo 23 d., pagal prof. Ruščico projektą, šalia įėjimo į kriptą buvo pastatytas altorius su aukštu baldakimu, kriptą saugojo garbės sargyba, o 10 val. ryte laikytos iškilmingos mišios, kurias transliavo radijas. Jose dalyvavo Vilniaus vaivada Z. bečkovičius, specialiai šia proga iš Varšuvos atvykęs Lenkijos Respublikos Seimo pirmininkas Władysławas Raczkiewiczius ir kiti garbūs asmenys. Lietuvos periodika taip pat informavo apie atradimą, rengiamas iškilmes, nors entuziazmo Kaune būta gerokai mažesnio, to priežastis buvo

²³ Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, p. 98.

²⁴ Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, p. 592–593.

²⁵ *Ibid.*, p. 593–594.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

akivaizdi – nerastas taip lauktas Vytauto Didžiojo kapas. Vilniaus išvadavimo reikalams skirtas laikraštis *Mūsų Vilnius* net atvirai laidė sarkastiškas užuominas: „lenkai politikuoja karališkos kriptos atradimu, stato garbės sargybą ir daro iš to pompastiką“²⁸.

Tapo aišku, kad karališkieji palaikai prieš keletą amžių buvo perlaidoti po centrine arkikatedros nava 3,9 x 3,1 m dydžio gotikinėje kriptoje, įterptoje tarp pirmosios katedros rytinės sienos liekanų ir toliau į rytus esančios kapitulos kriptos. Karalių kripta buvo pastatyta ne vėliau kaip XV a. pabaigoje – XVI a. pirmoje pusėje. Jai buvo parinkta labai garbinga vieta – prie pat Šv. Kryžiaus, arba Vytauto, altoriaus²⁹. Apibendrinamas tarpukario lenkų tyrinėjimus istorikas Napoleonas Kitkauskas rašė:

To meto tyrinėtojų duomenimis, palaikai gulėjo taip: priešais duris – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro kaukolė su karūna, į dešinę nuo jos – pelenų spalvos luitas su Barboros Radvilaitės palaikais ir prie pat kriptos pietinės sienos – Elžbietos Habsburgaitės kaukolė bei kaulų krūvelė, ant akmens – karūna.

Prie Aleksandro palaikų buvo rasti du puošnūs auksiniai žiedai, geležinis surūdijęs kalavijas ir odinė apipuvusi makštis. Griaučiai buvo labai sunykę, dalis jų vandens nuplukdyta prie sienos. Aleksandro palaikai iš kriptos iškelti pirmutiniai.

⟨...⟩ Prie Elžbietos palaikų rasta karūna, auksinė grandinė ir pomirtinė lentelė, auksinis medalionas su abiejų Žygimantų portretais, žiedas su keturiais šlifuotais deimantais ir lentelė su Habsburgų herbu.

⟨...⟩ Paskutiniai iš kriptos iškelti Barboros Radvilaitės palaikai. Tai buvo ant tašų gulėjęs perlūžęs pilkas karsto pavidalo luitas. Karsto lentos buvo supuvusios, kūnas karste buvo apipiltas negesintų kalkių ir pelenų mišiniu. Katedros požemiuose lentos supuvo, o kalkių mišinys nuo drėgmės sukietėjo, virto karsto pavidalo kevalu. Jame gana gerai išsilaikė Barboros Radvilaitės griaučiai, insignijos. B. Radvilaitės karstas iš viršaus buvo apkaltas oda. Išliko tik odos skiautės. Karsto antvožą puošė renesansinis kryžius su vainiku iš brangakmenių ir aukso. Barbora buvo palaidota su sidabrine paaukuota karūna, sidabrinu skeptru, auksiniu obuoliu su kryžiumi, ilga auksine grandine ant kaklo ir trimis auksiniais žiedais ant pirštų; vienas iš jų buvo su dviem deimantais, kitas paprastesnis, o trečias – Žygimanto Augusto dovanotas, auksinis, puošnus, inkrustuotas juodu emaliu, su briliantu, smaragdu ir žirnio didumo rubinu.

Karste virš kunigaikštienės Barboros Radvilaitės palaikų rasta sidabrinė lentelė su lotynišku įrašu. ⟨...⟩ Ant karsto viršaus buvo sidabrinė lentelė su Vyčio, Erelio ir Radvilų Trimitų herbais. Kitoje sidabrinėje lentelėje (pomirtinėje), buvusioje ant karsto antvožo, lotynų kalba parašyta: „Karalienė Barbora, kuri po šiuo antkapiu palaidota, buvo Karaliaus Augusto antroji žmona. Daugeliui daug gero padarė, pikto – niekam; niekas negali pasakyti, kad buvo jos įžeistas. Mirė neįmetėjusi, baigdama trečią dešimtį metų; likimui lėmus, guolis liko antrą kartą tuščias. Mirė jauna, bet jeigu ji būtų ir senyva, Augustas sakytų, kad mirė per anksti. Vainikuota 1550 metų gruodžio 7 dieną, mirė 1551 metų gegužės 8 dieną“³⁰.

²⁸ *Mūsų Vilnius*, Kaunas, 1931, Nr. 28 (66), p. 670.

²⁹ Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus arkikatedros požemiai*, p. 30.

³⁰ *Ibid*, p. 34–36.

Atrasta karališkų palaikų vieta buvo nuolat saugoma. Kaip rašė *Slowo*, pirmomis dienomis į Vilniaus arkikatedrą galėjo patekti tik tie asmenys, kurie turėjo rektorius prelado kn. Savickio leidimą³¹. Prie įėjimo į kriptą įrengus apsaugines duris, jos buvo antspauduojamos dviem antspaudais, kuriuos saugojo Lorencas ir buvo atsakingas už jų nuėmimą bei uždėjimą. Tokia tvarka išliko iki tol, kol palaikai, insignijos ir papuošalai buvo iškelti iš kriptos³². Svarbu yra tai, kad autentiška Karalių kriptą su palaikais taip ir nebuvo atverta platesniam žmonių ratui, todėl itin reikšmingi tapo palaikus vaizduojantys meno kūriniai, tarsi suteikę galimybę žmonės pamatyti atrastus karalių kapus „savo akimis“.

Palaikai buvo fiksuojami tiek nuotraukose, tiek dailės kūriniuose. Norinčių tai padaryti turėjo būti nemažai. Antai rugsėjo 25 d. į Komitetą kreipėsi Vilniaus fotografas Jozefas Lozinskis (Józef Loziński) su prašymu fotografuoti atrastus karalių kapus, kartu atlikti visus komitetui reikalingus techninius fiksavimus³³. Jis pateikė komercinį pasiūlymą: visas reikiamas nuotraukas Komitetui atliktinamokamai, o už tai maloniai prašė leisti nufotografuotus atvaizdus, kuriuos Komitetas atrinks kaip tinkamus platinti ir pardavinėti, o pusę gauto pelno skirti Komitetui, be to, siūlė Komitetui 70 proc. gryno pelno už išskirtinę teisę fotografuoti Vilniaus arkikatedroje³⁴. Rugsėjo 28 d. Vykdomasis komitetas po ilgų diskusijų nutarė, kad fotografuoti ir piešti arkikatedros interjerą bei fotografuoti palaikų pagerbimo iškilnių momentus galima tik „svarbiausiems spaudos atstovams ir žinomiems menininkams fotografams, kiekvieną kartą gavus atskirą leidimą iš kn. Savickio, dr. Lorencos ir prof. Klosos bei suderinus klausimą komisijos sekretoriato. Kriptos ir požemių fotografuoti neleidžiama“³⁵. Fotografo Lozinskio prašymas buvo vienareikšmiškai atmestas, nepaisant to, kad lėšų, kurias skyrė Religinių konfesijų ir visuomenės švietimo ministerija, arkikatedrai remontuoti bei naujai kriptai statyti nuolat trūko³⁶. Tokiu būdu buvo užkirstas kelias palaikų atvaizdų viešinimui komerciniais tikslais, ir sudarytos sąlygos elitinei žmonių grupei fiksuoti palaikus. Buvo nuspręsta, kad kriptoje esančius palaikus dokumentuos fotografas Janas Bulhakas (Jan Bułhak)³⁷, o kapavietę ir palaikus savo kūriniuose įamžins tapytojai Ruščicas, Liudomiras Slendzinskis (Liudomir Sleńdziński) ir Kazimieras Kwiatkovskis (Kazimierz Kwiatkowski). Buvo numatyta, jog menininkai dirbs 5 dienas (nuo spalio 1 d. iki 5 d.), ir tik vėliau

³¹ „Wrażenie w mieście“, in: *Slowo*, 1931, Nr. 217.

³² Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, p. 99.

³³ LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 93, l. 47.

³⁴ Fotografas prašyme taip pat nurodė anksčiau nuveiktus reikšmingiausias darbus bei pelnytas padėkas iš universiteto rektorius, Lenkijos prezidento, Vilniaus arkivyskupo *Ibid.* Atskirą prašymą Lozinskis dėl užtarimo šiuo klausimu pateikė ir Klosui LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 93, l. 47.

³⁵ LMAVB RS, f. 318, b. 22109, l. 6.

³⁶ Vėliau, spalio 6 d., Techninės komisijos posėdyje sprendimas dar kartą buvo patvirtintas LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 93, l. 46.

³⁷ Spalio 1 d. jau buvo pateikta dalis nuotraukų, kurias apžiūrėję Komiteto nariai pripažino kaip tinkamas LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 96, l. 12v.

kriptoje palaikai ir radiniai turėjo būti inventorizuojami ir tiriami³⁸. Tačiau dailininkams buvo sudarytos sąlygos dirbti pakaitomis su mokslininkais, tad pats darbų kūrimo procesas užtruko gerokai ilgiau – visą mėnesį³⁹. Kartu su tapytojais palaikus įamžino grafikas Jurgis Hopenas (Jerzy Hoppen) bei skulptorius Boleslovas Balzukevičius (Bolesław Bażukiewicz). Kai pagrindiniai kūrybiniai darbai buvo baigti, S. Lorencas pasiūlė surengti parodą su kriptos vaizdais, portretais ir nuotraukomis⁴⁰. Ekspozicija buvo surengta gerokai vėliau, 1933 m. balandžio–gegužės mėn. ji veikė Varšuvoje, o rugpjūčio 31 d. buvo atidaryta Vilniaus arkikatedros zakristijoje – iškilmingo palaikų perkėlimo į laikiną mauzoliejų Valavičių koplyčioje proga. Varšuvoje buvo eksponuojami Hopeno, Balzukevičiaus, Kviatkovskio, Ruščico ir Slendzinskio darbai. Vilniuje kartu su meno kūriniais buvo parodytos ir karališkos insignijos bei nuotraukos iš kriptos. Sukurta iškalbinga karališkųjų palaikų galerija atskleidė skirtingus įvykio įprasminimo aspektus.

Fotografija. Bulhakui patikėjus išimtinę teisę fotografuoti kriptoje, buvo sukurta serija nuotraukų, kuriose užfiksuota darbų eiga ir patys palaikai. Įėjimas į kriptą, bendras kriptos vaizdas, karaliaus Aleksandro, karalienės Elžbietos, Barbaros Radvilaitės palaikai, karališkos regalijos – viskas gulė į kartais sunkiai identifikuojamus abstrakčius, o kartais šiurpulį keliančius natūralistinius vaizdus. Akivaizdu, kad Bulhakas dokumentuodamas palaikus nevengė dramatiškesnio rakurso ar tam tikros režisūros. Antai, ne kartą fotografuodamas įėjimą į kriptą, atrodo, siekė sukurti paslaptinumo efektą, lyg žiūrovas pats dalyvautų atradime ir prieš jo akis tuoj turėtų netikėtai atsiverti karalių kapai. Bulhakas fotografuodamas palaikus stengėsi užfiksuoti kiekvieną detalę ir pateikti kuo išsamesnį vaizdą, dokumentuoti visus tyrimo etapus. Tačiau čia būtų galima įžvelgti ir tam tikrus trūkumus, mat Bulhakas nesinaudojo jokiais radinių žymėjimo būdais – viskas pateikta tarsi matytų nešališka, „objektyviai“ stebinti fotografo-menininko akis. Pagrindinį dėmesį fotografas skyrė Barbaros Radvilaitės palaikams, kurie dėl kalkių ir pelenų mišinio užpilo išliko geriausiai. Jie fiksuoti prieš pašalinant sustingusį kiautą, iš dalies jį nuėmus, visiškai atidengus skeletą. Fotografuoti ir specialistai (anatomas antropologas prof. Mykolas Reicheris (Michał Reicher), S. Lorencas), dirbę prie palaikų.

Bulhako pateiktoje ataskaitoje matome, kad jis Komiteto užsakymu nuo 1931 liepos 29 d. iki 1932 gegužės 27 d. padarė 91 negatyvą (kadra), iš jų atspaudė 289 nuotraukas, padarė 86 stiklo plokšteles, 20 išdidintų nuotraukų⁴¹. Bulhakas pateikė lentelę, kurioje nurodė, kokią dieną kokie darbai buvo atlikti: iki kriptos atradimo buvo padaryti 54 nuotraukų negatyvai, daugiausia jų (25

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Ruščicas dienoraštyje mini, kad piešti turėjo baigti iki lapkričio 7 d., nes tuo metu buvo ketinama palaikus išnešti iš kriptos Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, t. 2, p. 602. Reikia atkreipti dėmesį, kad leidinyje *Jan Bulhak. Vilnius, III knyga* netiksliai nurodyta, jog į kriptą menininkai „buvo įleisti tik penkioms dienoms“ (p. 27).

⁴⁰ Vykdomojo komiteto posėdžio protokolas 1931 lapkričio 16 d. LMAVB RS, f. 318, b. 22109, l. 9.

⁴¹ LMAVB RS, f. 318, b. 22110, l. 43.

kadrai) netrukus po karaliaus Vladislavo Vazos širdies atradimo. Aptikus kriptą fotografuota spalio 3 d. (15 kadru, 26 nuotraukos), vėliau dar 4 kartus (po 6, 9, 5, 2 kadrus). Bulhakas nurodo, kad nuotraukas didino tik kartą 1932 sausio 16 d., greičiausiai jos buvo skirtos būsimai parodai⁴². Manytina, kad didžiąją fotografo negatyvų ir nuotraukų dalį savo dispozicijoje turėjo J. Klosas. Tai rodytų faktas, kad po netikėtos architekto mirties 1933 m. Vykdomasis komitetas iš jo asmeninio archyvo perėmė visus jam patikėtus 93 negatyvus, tačiau pažymėjo, kad nuotraukų pagal nurodytą sąrašą dar trūksta.⁴³

Remiantis vien šiais dokumentais tiksliai pasakyti, kiek Bulhakas sukūrė negatyvų ir nuotraukų negalėtume. Tikėtina, kad jų galėjo būti gerokai daugiau. Tai rodo įvairiuose šaltiniuose minimos ir kitos nuotraukų sukūrimo datos, nei pateiktos minėtoje Bulhako ataskaitoje. Svarbiausias jų – LVIA saugomas 123 nuotraukų rinkinys, kurį galima pavadinti išsamiausia iš iki šiol žinoma Karalių kriptos dokumentinių nuotraukų kolekcija.⁴⁴ Jose užfiksuoti net tik palaikai, bet ir tuo metu sukurtų kai kurių dailės kūrinių bei karalių portretų reprodukcijos, palaikų pašarvojimas Valavičių koplyčioje. Nuotraukų kitoje pusėje esantys įrašai rodo, kad būta nuotraukų inventorinės knygos, kuri, atrodo, prarasta⁴⁵. Kai kur nurodyta fotografavimo data bei trumpas vaizdą identifikuojantis užrašas. Tikėtina, kad šios nuotraukos kaip svarbus dokumentas Komiteto buvo perduotos saugoti Mokslo bičiulių draugijai, tai liudija antspaudai kitoje jų pusėje. Lietuvos dailės muziejuje taip pat saugoma 12 palaikus ir kriptą vaizduojančių Bulhako nuotraukų dublikatų, tačiau kitos jų kopijos yra išsibarsčiusios po įvairius Lietuvos ir Lenkijos muziejus bei archyvus (pvz., po vieną Barbaros Radvilaitės palaikų nuotrauką saugo Trakų istorijos muziejus, Varšuvos skaitmeninis archyvas ir kt.) ar privačius rinkinius (Šviėchas mini nuotraukas iš asmeninio archyvo).

Słowo korespondentas, aprašydamas parodą Vilniuje, entuziastingai pasakojo apie Bulhako darbus:

Išraiškingos palaikų ir kriptos nuotraukos suteikia žiūrovui tikslų vaizdą, kur ir kaip buvo palaidoti kūnai. Joks aprašymas, kad ir spalvingiausias, neprilygsta tam akivaizdžiam vietos parodymui, kokį pasiekia gera fotografija. Todėl jūs turite jas pamatyti. Ir tik tada priartėti prie paveikslų bei įsitikinti, kokių būdu žinomi vilniečiai tapytojai užfiksavo tikslų vaizdą, vis dėlto užpildydami jį savo individualumu ir skirtingu požiūriu.⁴⁶

⁴² Ruščicas nurodo, kad 1931 gruodžio 12 d. vykusiame Istorinės-meninės komisijos posėdyje buvo aptarta parodos programa, tai matyt ir paskatino Bulhaką parengti išdidintas fotografijas. In: Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, p. 610.

⁴³ LMAVB RS, f. 318, b. 22109, l. 49.

⁴⁴ LVIA, f. 1135, ap. 3, b. 308.

⁴⁵ Užrašai „Krypta Królewska w Bazilicje Wileńskiej“ arba „Groby Królewskie w Wilnie“, taip pat įrašytas nuotraukų inventorinis numeris, prasidedantis raidėmis K. Rz arba K. R. (ar K. K.).

⁴⁶ „Wystawa królewska w Wilnie“, in: *Słowo*, 1933, Nr. 240.

Bulhakas Vilniaus arkikatedros zakristijoje eksponavo 14 išdidintų nuotraukų ir keturias ankščiau kurtų valdovų vaizdų reprodukcijas, tai žinome iš kelių išlikusių parodos nuotraukų, saugomų LDM. Bulhako darbai balansavo tarp dokumentikos ir supoetinto, tačiau realistinio mirties vaizdinio. Todėl daugelį nuotraukų sunku būtų pavadinti tik dokumentacija, tik tyrinėjimams skirtais objektais. Barbaros Radvilaitės kaukolė labiau priminė *vanitas* simbolį, skelbiantį gyvenimo laikinumą, malonumų beprasmiškumą, nei scheminį radinio fiksavimą.

Komiteto nariai laikėsi nuostatos nepopuliarinti karalių palaikų nuotraukų, todėl tik vos vienas kitas atvaizdas (be minėtos parodos) buvo viešai paskelbtas. Antai Komiteto leidinyje *Bazylika Wileńska* (1932) publikuota viena palaikų nuotrauka, o periodikoje išvis jų vengta – ten dominavo karalių portretų reprodukcijos, arkikatedros vaizdai. Tik gerokai vėliau, pradėjus reflektuoti ir tyrinėti to meto įvykius iš laiko perspektyvos, imta publikuoti ir daugiau Bulhako darbų.

Tapyba, piešiniai, grafika ir skulptūra. Ruščicas baigdamas piešti Barbaros Radvilaitės palaikus rašė: „Įdomu, kaip keturi tapytojai tą patį motyvą traktuoja skirtingai“⁴⁷. Iš tiesų skirtumų būta, tačiau nelabai įgudusiam žiūrovui šie darbai gali pasirodyti itin panašūs – lyg vėl ir vėl dailininkų bandyta įsisąmoninti tai, ką akis regi, protas stengiasi pažinti, o ranka įamžinti. Kūrybos procesas vyko dailininkams dirbant pavieniui ar poromis ir tik retkarčiais visiems kartu, nes kriptoje vietos buvo itin mažai. Vieną tokių atvejų aprašo Ruščicas:

Kai 11.30 atvykau į katedrą, kriptoje radau, be Lorentzo,⁴⁸ tapančius Slendzinskį, Kviatkovskį ir Hopeną, piešiantį ofortui. Prisėdau ir aš su savo pieštukais, atėjo Balzukevičius ir tupėdamas modeliavo. Taip mes sėdėjome lanku aplink Barbaros palaikus, kai kažkas pasakė: „Kaip dailininkai dvare aplink savo karalienę“. Limanowskis, kuris trumpam užsuko, buvo taip netikėtu vaizdu nustebintas, kad jam net išsiveržė šūksnis „Turiu tai aprašyti!“. Kiti taip pat nusileido [į kriptą] – Narębskis, Pekša. Kripta tapo savotišku „Brennpunktu“, kuris traukia. Mums mirtis visai nedaro tokio įspūdžio, kaip būna kažkam mirus, nes relikvijos gyvos šioje epochoje. Kalbėjomės apie tai, kad jeigu tokioje vietoje gali skleistis gyvenimo dvasia, tada tai yra aukščiausias kultūros ir grožio triumfas.⁴⁹

Remiantis Varšuvoje leistu parodos katalogu matyti, kad ekspozicijai buvo pateikti du Hopeno grafikos darbai, Balzukevičiaus bronzinė Barbaros Radvilaitės palaikų skulptūra, Kviatkovskio keturi tapybos darbai, Ruščico šeši piešiniai, Slendzinskio penki tapybos darbai, iš viso 18 darbų⁵⁰.

⁴⁷ Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, p. 602.

⁴⁸ Į kriptą buvo galima patekti ir joje būti tik prižiūrint Lorencui.

⁴⁹ Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, p. 601.

⁵⁰ *Katalog. Wystawa zbiorowa prof. Liudomira Sleńdzińskiego. Wystawa wileńskiego towarzystwa artystów plastyków. „Krypta Królewska Bazyliki Wileńskiej“*, Kwiecień-Maj, Warszawa: Instytut propagandy sztuki, 1933, p. 21–24.

Tik Ruščicas ir Slendzinskis Varšuvoje eksponavo visus tuo metu sukurtus darbus, tuo tarpu Hopenas, Kviatkovskis ir Balzukevičius sukūrė dar keletą, kurie parodos nepasiekė⁵¹. Iš šešių Ruščico darbų yra išlikę tik trys kūriniai, kiti žinomi iš Bulhako nuotraukų. Kurie dailininkų kūriniai buvo eksponuojami Vilniuje nėra aišku, tačiau tikėtina, kad tai buvo tie patys kaip ir Varšuvoje. Kūriniuose matyti, kaip sistemingai menininkai fiksavo atradimą: visi pavaizdavo bendrą kriptos vaizdą, karaliaus Aleksandro kaukolę su karūna, Barbaros Radvilaitės palaikus (bendrą vaizdą ir detalę – kaukolę), Ruščicas ir Kviatkovskis įamžino karalienės Elžbietos karūną, Slendzinskis ir Kviatkovskis atskirai nutapė Radvilaitės karstą⁵². Balzukevičius nulipdė bendrą kriptos vaizdą ir atidengtus Barbaros Radvilaitės palaikus.

Ruščico darbai bene labiausiai skyrėsi nuo kolegų – apibendrinti siluetai ir jautrūs pustoniai perteikė simbolinį vaizdinį, o kartu subjektyvią emocinę išraišką. Jo piešti karalių palaikai tai melancholijos ir meditacijos objektai, šalia kurių menininkas išgyveno istorijos ir žmogaus trapumo bei laikinumo jausmą, gilią empatiją. Bulhakas Ruščico kūrybinį procesą apibūdino kaip susitapatinimą su praeitimi:

Nusileidžia į kriptą, tyrinėja, žiūri ir mąsto, negali atsitraukti nuo Barbaros karsto, išgyvena jos trumpą, tragišką gyvenimą, spinduliuojantį poezijos kerais. Ima pieštukus ir piešia garbingas karūnuotas relikvijas, pakiliai garbina tas vilnietiškas karališkąsias dienas. Persikėlęs į kupiną ilgesio pasaulį, duoda atsivėrusiai praeičiai lenko ištikimybės įžadus. Yra sužeistas susižavėjimo į pačią širdį. Iš tų dienų – šeši spalvoti piešiniai. O man pavyko užfiksuoti jį, kai piešė palinkęs virš karališkosios Barbaros karūnos.⁵³

Ruščico piešiniuose palaikai tarsi ištirpsta bendrame fone, vengiama aštresnių kontūrų, susitelkiama ne tiek į piešiamą objektą, kiek į atmosferos, jausmo perteikimą. Kiek detalesni yra piešiniai, vaizduojantys karalienės Elžbietos karūną, Barbaros Radvilaitės kaukolę. Karalių kriptos atradimą Ruszczycas suvokė kaip simbolinį veiksma, atskleidžiantį tautos kultūros pamatus, galbūt todėl vengė smulkmeniško palaikų dokumentavimo, bet siekė labiau apibendrinto vaizdo. Varšuvos laikraščiui *Świat* duotame interviu jis teigė, kad „Karalių palaikų atradimas, tai ne tik svarbus istorinis-archeologinis atradimas, bet ir tam tikro masto simbolis [rodantis], kad Vilnius yra mūsų

⁵¹ Be kataloge minimų darbų, Hopenas nuliejo ir akvarelę *Barbaros Radvilaitės kaukolė su karūna* (LDM) bei sukūrė 2 piešinius *Barbaros Radvilaitės palaikai* (LDM), pagal kuriuos buvo atlikti ofortai, taip pat – dar vieną ofortą *Barbaros Radvilaitės palaikai*, vaizduojantį įėjimą į kriptą (LDM, Vilniaus dailės akademijos muziejus). Be to, jis piešė išdidintas žiedų kopijas, kitus radinius. Yra žinomi 8 Kviatkovskio darbai, iš jų 6 saugomi LDM, 1 – Lietuvos nacionaliniame muziejuje, 1 – Varmijos ir Mozūrų muziejuje Olštynė. Balzukevičius, be bronzinės skulptūros, sukūrė dar du gipsinius modelius *Barbaros Radvilaitės palaikai* (LDM), *Karalių krypta* (Vilniaus katedra).

⁵² LDM sukaupia didžioji karališkųjų palaikų atvaizdų kolekcijos dalis: 14 tapybos darbų ir akvarelių, 2 grafikos darbai, 4 piešiniai, 1 Balzukevičiaus modelis iš gipso. LNM saugomas 1 Kwiatkowskio tapybos darbas, Varšuvos nacionaliniame muziejuje – 1 Ruszczyco piešinys.

⁵³ Jan Bułhak, *Dwadzieścia sześć lat z Ruszczycem*, Wilno, 1939, p. 245.

paribio krašto ilgaamžės kultūros lobynas⁵⁴. Apie piešiamą Elžbietos karūną Ruščicas rašė: „yra šituose negyvuose daiktuose [insignijose] kažkokia pasaka. Piešdamas galvojau, kad ta vieniša tarp mūrų esanti karūna yra vagneriškas motyvas, turintis kažką bendra su šventuoju Graliu“⁵⁵. Jo noras suteikti simbolinę prasmę ir sakralizuoti piešiamus palaikus bei karališkąsias insignijas liudija ne tik apie gilius menininko išgyvenimus, bet ir rodo pagarbą santyki su savo krašto istorija bei norą integruoti praeities paveldą į to meto kultūrą.

Slendzinskio, Kviatkovskio, Hopeno darbuose palaikai traktuojami kiek kitaip – tai tiriamas objektas, čia svarbu fiksuoti detales ir, kaip Vilniaus parodą aprašęs korespondentas įvardijo, „atlikti darbą stoviškai“. Apie Slendzinskio darbus ten pat rašyta: „Menininkas su jam būdinga tendencija, polinkiu į monumentalumą sugebėjo, nenusižengdamas tiesai, sustiprinti realybę ir tokiu būdu priversti žiūrovą išgyventi jausmus, kokius jie tuomet patyrė“⁵⁶, priduriant, kad tai pasakytina ir apie kitus du menininkus – Kviatkovskį bei Hopeną. Tuo tarpu žymus dailės kritikas ir filosofas Mieczysławas Wallis Varšuvos spaudoje darbus pavadino „natiurmortų“ studijomis, nutapytomis su natūralizmu, tačiau be brutalaus realizmo. Kritikas taip pat pabrėžė, kad darbuose jaučiamas tikras susižavėjimas ir susidomėjimas tapomais istorijos likučiais⁵⁷.

Dauguma karalių palaikus vaizduojančių kūrinių buvo nupiešti ar nutapyti iš natūros. Dalis jų galėjo būti tikslinama ar koreguojama vėliau, pasitelkiant Bulhako nuotraukas. Dailininkams tapant palaikus ypač svarbus buvo kolorito perteikimas, kurio nei nuotraukos, nei skulptūra negalėjo fiksuoti. Kaip rašoma įvairiuose šaltiniuose, karaliaus Aleksandro kaulai buvo beveik juodi, kaukolė nuo karūnos nusidažė žalia spalva. Taip nutiko dėl karūną paveikusių cheminių reakcijų – nutekėjusios vario druskos nudažė karūną ir kaukolę. Minima, kad Elžbietos kaulai buvo gelsvi, o Barboros Radvilaitės – bronzinio atspalvio⁵⁸. Visa tai ir matome dailininkų darbuose – tauriai gelsvos spalvos, lyg paausiuotą Radvilaitės kaukolės ovalą, bei niūrų, juodai smaragdinį Aleksandro kaukolės linkį. Vilniaus literatė Vanda Dobačevska (Wanda Dobaczewska) apie ypač didelį vizualinį įspūdį kėlusią Aleksandro kaukolę poetiškai rašė, kad ji „giliai žalia, žaliuojančiai juoda, tačiau iki šių dienų nešanti stebėtinai nubalintą karūną“⁵⁹. Spalvos akcentavimas, aiškias ribas brėžiantys kontūrai leido tiksliau nei nuotraukos, kuriose bendro plano vaizdas neretai susiliedavo į vientisą vizualinę abstrakciją, identifikuoti norimus objektus ir akcentuoti reikiamas detales.

⁵⁴ „Wywiad z Ferdynandem Ruszczycem“, in: *Świat*, 1932, Nr. 7.

⁵⁵ Ferdynand Ruszczyca, *Dziennik*, p. 598.

⁵⁶ „Wystawa królewska w Wilnie“, in: *Słowo*, 1933, Nr. 240.

⁵⁷ Mieczysław Wallis, „Sztuka, która jest treścią życia“, in: *Express Poranny*, 1933 04 23.

⁵⁸ Witold Sylwanowicz, *Konservacja szczątków królewskich z Bazyliki Wileńskiej*. Odbytka z Pamiątnika XIV zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu. Poznań, 1933. Cituota iš: Aistis Žalnora, Vitalija Miežutavičiūtė, „Michałas Reicheris ir anatomija Vilniuje 1919–1939“, in: *Medicinos teorija ir praktika*, 2011, t. 17 (Nr. 1), p. 135.

⁵⁹ Wanda Dobaczewska, „Królewska środa“, in: *Słowo*, 1933, Nr. 233.

Tačiau ne visi darbai buvo kuriami iš natūros. Tai ypač pasakytina apie Kviatkovskio *Prie Barbaros Radvilaitės palaikų*, kurį tapytojas įgyvendino 1933 m., matyt, paskatintas artėjančių parodų Varšuvoje ir Vilniuje⁶⁰. Šis jo darbas nusipelnė atskiro dėmesio ne tiek dėl meninių savybių, kiek dėl pastangų interpretuoti karalių palaikų atradimą. Kviatkovskis nutapė imaginacinį paveikslą, kuriame šalia Barbaros Radvilaitės palaikų pavaizdavo žmones, kurie, anot Lorentzo, niekada nebuvo prie šio kapo visi kartu susirinkę⁶¹. Čia matome asmenis, reprezentuojančius karalių palaikų tyrimo grupę (vardijama ne eilės tvarka): vyskupą Kazimierą Michelkevičių, dailininkus Ferdinandą Ruščicą, Liudomirą Slendzinskį ir Jurgį Hopeną, Stepono Batoro universiteto anatomus Mykolą Reicherį ir Vytautą Silvanavičių, architektą Joną Pekšą ir jo padėjėją Kazimierą Vilką (?)⁶², restauratorių Stanislovą Lorenčą, istoriką Mykolą Brenšteina, kultūros veikėją Mečislovą Limanovskį. Kviatkovskio darbo centre matome apšviestus Barbaros Radvilaitės palaikus ir kelias prie jų palinkusias figūras – likusieji asmenys skendi šešėliuose, išryškinta tik gotikinė arka antrame plane. Žiūrovo dėmesys nukreipiamas į profesorių Reicherį ir jam už nugaros esantį Lorenčą. Istorinis karalių kapų atradimas tarsi reikalavo būti įmažintas monumentalioje kompozicijoje, tačiau sustingusios dirbtinės pozose žmonių figūros, perspektyvos ir anatomijos klaidos išskirtinės meninės vertės šiam darbui nesuteikė. Įdomu yra tai, kad šioje kompozicijoje nėra architekto Kloso, kuris užėmė svarbias vadovaujančias pareigas atliekant arkikatedros remonto darbus bei projektuojant būsimą karalių mauzoliejų. Pasak Lorencos, tai nutiko todėl, kad Kviatkovskis tiesiog nemėgo Kloso ir jo neįtraukė į paveikslą kompoziciją, o vietoj to išeksponavo Pekšą⁶³. Kviatkovskio noras savaip reprezentuoti istorinį įvykį ir pateikti įsivaizduojamą situaciją kaip tikrovę rodė, kad karalių palaikų atradimas labai greitai tapo meninių interpretacijų objektu.

Balzukevičius buvo vienintelis skulptorius, dirbęs atrastoje karalių kriptoje. Be Varšuvos kataloge minimos bronzinės Barbaros Radvilaitės skulptūros, yra žinomi dar du jo darbai: LDM saugomas Barbaros Radvilaitės palaikų gipsinis modelis bei arkikatedros požemiuose eksponuojamas Karalių kriptos vaizdas. Ruščicas dienoraštyje mini, kad Balzukevičius taip pat atliko ir rastų palaikų kaukolių išliejas⁶⁴. Skulptoriaus darbai atkartojė radinių reljefą, nurodė paviršių aukščio ir pločio santykius. Šie trimačiai modeliai padėjo tiksliau suvokti palaikų išsidėstymą, fiksuoti ne tiek iliuzinį jų vaizdą, kiek perteikti tūrių proporcijas. Balzukevičiaus

⁶⁰ Tikėtina, kad 1933 m. Varšuvos kataloge minimas Kviatkovskio darbas *Konservavimo darbai Karališkoje kriptoje* ir darbas *Prie Barbaros Radvilaitės palaikų* yra tas pats kūrinys.

⁶¹ Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, p. 100.

⁶² Lorencas rašo, kad neprisimena, koks asmuo konkrečiai buvo vaizduojamas, žr. Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, p. 100. Tuo tarpu kataloge *Obrazy smierci* vienuoliktas asmuo nurodomas kaip K. Wilkus, žr. *Obrazy smierci*, p. 265.

⁶³ Stanisław Lorentz, *Album wileńskie*, p. 100.

⁶⁴ Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, p. 640.

darbai praplėtė palaikų atvaizdų galeriją nauju aspektu ir žiūrovams pasiūlė erdvinį vaizdo suvokimą.

Dailininkai Vilniaus parodoje pateikė karalių palaikų atvaizdus šalia karališkų insignijų ir fotografijų. Apžiūrėjus ekspoziciją ir „pajutus iš paveikslų sklindančią kerinčią galią“⁶⁵, parodos lankytojams buvo siūloma pabūti prie metalinių koplyčios vartelių, už kurių eksponuoti trijų karalių karstai ir urna su Vladislovo Vazos palaikais. Kokius vaizdinius matė XX a. pirmos pusės žiūrovas stebėdamas menininkų kūrinius, nuotraukas? Dar viduramžiais sakyta, kad karalius turi „du kūnus – savo mirtingą ir skausmingą kūną, bet taip pat ir mistinį nežūvantį kūną, tęstinumo už žmogaus gyvenimo ženklą“⁶⁶. Kūriniuose svarbus tampa abiejų karališkųjų kūnų perteikimas – vienas kenčiantis, mirtingas, dūlantis ir virstantis dulke, kitas – politinis karaliaus kūnas, – išreikštas per karališkas insignijas, yra tvarus, teigiantis amžinumą ir valdžios tęstinumą⁶⁷. Vilniečiams ypač svarbus tapo rodomų kūrinių *dalyvavimo* aspektas. Atrodo, kad 1931 m. sukurti vaizdai tapo vienintele įmanoma priemone visuomenei „gyvai“ pamatyti karališkuosius palaikus. Šie atvaizdai tapo tikrų palaikų analogijomis. Galbūt todėl Varšuvoje ir Vilniuje 1931 m. atrastus palaikus pristatančias parodas aptariantys recenzentai menkai akcentavo (kaip tuo metu buvo įprasta) aktualius estetinius aspektus ir didesnę dėmesį skyrė pačios ekspozicijos bei galimo „išgyvenimo“ faktams.

Literatūra

- Assmann Jan, „Collective Memory and Cultural Identity“, in: *New German Critique*, No. 65, *Cultural History/Cultural Studies*, 1995, p. 125–133.
- Bazylika Wileńska*, Wilno: Komitet Ratowania Bazyliki Wileńskiej, 1932.
- Belting Hans, „Image, Medium, Body: A New Approach to Iconology“, in: *Critical Inquiry*, Vol. 31, No. 2, 2005, p. 307.
- Bulhak Jan, *Dwadzieścia sześć lat z Ruszczycem*, Wilno, 1939.
- Dobaczewska Wanda, „Królewska środa“, in: *Słowo*, 1933, Nr. 233.
- Echa krytyki. O twórczości Ludomira z Wilna Sleńdzińskiego*, Red. i oprac. E. Szulborski, Białystok: Galeria Sleńdzińskich, 2008.
- Kantorowicz Ernst H., *Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2007.
- Katalog. Wystawa zbiorowa prof. Liudomira Sleńdzińskiego. Wystawa wileńskiego towarzystwa artystów plastyków. „Krypta Królewska Bazyliki Wileńskiej“*, Kwiecień-Maj, Warszawa: Instytut propagandy sztuki, 1933.
- Kirkor Adam, *Bazylika litewka*, Kraków, 1886.
- Kirkor Adam Honory, *Kapai didžių kunigaikščių ir karalių Vilniuje*, vertimas iš lenkų k. P. Vileišio, Tilžė, 1898.

⁶⁵ „Wystawa królewska w Wilnie“, in: *Słowo*, 1933, Nr. 240.

⁶⁶ Jean-Paul Roux, *Karalius. Mitai ir simboliai*, iš prac. k. vertė Jūratė Žalgaitė-Kaya, Vilnius: Aidai, p. 236.

⁶⁷ Plačiau išanalizuotas dviejų karaliaus kūnų motyvas viduramžių politikoje Ernsto H. Kantorowicziaus monografijoje *Du karaliaus kūnai*. Žr. Ernst H. Kantorowicz, *Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2007.

- Kitkauskas Napoleonas, *Vilniaus arkikatedros požemiai*, Vilnius: Kultūra, 1994.
- Kitkauskas Napoleonas, *Vilniaus katedra*, Vilnius: Mintis, 1976.
- „Krypta królewska w podziemiach Katedry. Odnalezienie zwłok Aleksandra Jagiełłończyka, królowych Elżbiety i Barbary Radziwiłłówny. Doniosłe wyniki poszukiwań w bazylicie Wileńskiej“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 217.
- „Krypta królewska w podziemiach Katedry“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 217
- Kurczewski Jan, *Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju / na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, opracował X. J. Kurczewski, Wilno, 1908–1916, 3 d.
- Landsbergis-Žemkalnis Vytautas, *Iš atminties ekrano: rašyta ir pasakota*, Vilnius: Versus Aureus, 2010.
- Laučkaitė Laima, *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
- Lietuvos fotografijos istorija*, t. 6: *Jan Bulhak. Vilnius, III knyga*, sudarytoja Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2011.
- Lorentz Stanisław, *Album wileńskie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.
- Lorentz Stanisław, „Groby Królewskie w Wilnie“, in: *Kurier Wilenski*, 1933, Nr. 231.
- Mūsų Vilnius*, Kaunas, 1931, Nr. 28 (66).
- Obrazy śmierci w sztuce polskiej XIX i XX wieku*, Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie, Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2000.
- Roux Jean-Paul, *Karalius. Mitai ir simboliai*, iš prac. k. vertė Jūratė Žalgaitė-Kaya, Vilnius: Aidai.
- Ruszczyc Ferdynand, *Dziennik*, t. 2: *W Wilnie*, Warszawa: Drukarnia Kolejowa, 1996.
- Sylwanowicz Witold, *Konservacja szczątków królewskich z Bazyliki Wileńskiej*. Odbytka z Pamiątnika XIV zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu. Poznań, 1933.
- Sulimczyk, „Dawne pomniki królewskie w Wilnie oraz ich projekty“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 225.
- Sulimczyk, „W Bazylice Wileńskiej“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 193.
- Światłoczułe: kolekcje fotografii w Muzeum Narodowym w Warszawie*, Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 2009
- Święch Zbigniew, *Klątwy, mikroby i uczeni*, t. 2: *Wileńska klątwa Jagiellończyka*, Kraków: Wydaw. Wawelskie, 1994.
- Wallis Mieczysław, „Sztuka, która jest treścią życia“, in: *Express Poranny*, 1933 04 23.
- Wilkus Kazimierz, „Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej“, in: ser. *Studia do Dziejów Wawelu*, t. 5, Kraków: Zamek królewski na Wawelu, 1991.
- Wilkus Kazimierz, „Odkrycie grobów królewskich w katedrze wileńskiej“, in: *Wilno-Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, 1992.
- „Wystawa królewska w Wilnie“, in: *Słowo*, 1933, Nr. 240.
- „Wywiad z Ferdynandem Ruszczycem“, in: *Świat*, 1932, Nr. 7.
- „Wrażenie w mieście“, in: *Słowo*, 1931, Nr. 217.
- Zahorski Władysław, *Katedra Wileńska*, Wilno, 1904.
- Žalnora Aistis, Miežutavičiūtė Vitalija, „Michalas Reicheris ir anatomija Vilniuje 1919–1939“, in: *Medicinos teorija ir praktika*, 2011, t. 17 (Nr. 1), p. 132–138.

ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

- LMAVB RS, f. 318, b. 22109, l. 49.
- LMAVB RS, f. 318, b. 22109, l. 6.
- LMAVB RS, f. 318, b. 22109, l. 9.
- LMAVB RS, f. 318, b. 22110, l. 43.
- LMAVB RS, f. 318, b. 22130, l. 1–2.
- LMAVB RS, f. 322, b. 719, l. 9.

LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 93, l. 46.
LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 93, l. 47.
LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 93, l. 47.
LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 96, l. 12v.
LVIA, f. 1135, ap. 3, b. 308.